

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

ISSUES OF THE THEORY AND METHODOLOGY OF HISTORY

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.177>
УДК (930.1+159.9)

Олег Горенко

канд. іст. наук, старш. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: vsesvit_vid@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5943-5111>

ЛЮДИНА В ІСТОРІЇ VS ІСТОРІЯ В ЛЮДИНІ – ч.3: Ноосферна трансформація, емпатія і феномен когнітивної історії

Стаття є продовженням попередніх авторських спроб дослідження глибинного зв'язку історії та психології. У цій розвідці аналізуються перспективи збагачення когнітивного потенціалу сучасного історіописання, можливості використання здобутків когнітивної науки й, зокрема, когнітивної психології. Висвітлюються особливості феномена когнітивної історії, специфіка його тлумачення та наукового функціонування у просторі інформаційного суспільства. Розглядається концепція когнітивної історії, розроблена О.М. Медушевською, пропонується оцінка її інформаціологічної спрямованості та пізнавальних пріоритетів. Констатується неухильне зростання когнітивної конкуренції на глобальному та національному рівнях на сучасному етапі переходу від біосфери до ноосфери та епістемологічна актуальність класичних підходів В.І. Вернадського та П. Тейяра де Шардена. Акцентується глобальна потреба переосмислення базових підходів гармонізації біосферних процесів з урахуванням потреб сталого розвитку й окреслюються когнітивні аспекти взаємозв'язку всесвітньої та національної історії. Наголошується на назрілості посилення когнітологічного виміру загального процесу вдосконалення теоретико-методологічного інструментарію сучасного історіописання як ключового напрямку акумуляції історичного досвіду. Підкреслюється нагальна необхідність нової історико-методологічної рефлексії поняття емпатії як в інтересах продуктивного дослідницького сприйняття історичної реальності задля гуманістичного діалогу поколінь, так і з метою адекватної адаптації до викликів ноосферної цивілізації.

Ключові слова: ноосфера, ноосферна цивілізація, емпатія, інформація, інформаційне суспільство, знання, свідомість, когнітивістика, когнітивна історія, мислення.

Oleg Gorenko

PhD in History, Senior Researcher

Institute of History of Ukraine

the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: vsesvit_vid@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5943-5111>

HUMAN BEING IN HISTORY VS HISTORY IN HUMAN BEING – Part 3: Noospheric Transformation, Empathy and Phenomenon of Cognitive History

The article is a continuation of the author's previous attempts to investigate profound ties between history and psychology. The perspectives to enrich cognitive potential of modern historiography as well as possibilities to apply cognitive science achievements and, in particular, cognitive psychology, are being analysed in this study. Special attention is paid to so called "cognitive history", peculiarity of its interpretation and scientific functioning in the paradigm of Information society. The concept of cognitive history, put forward by O. Medushevskya is studied; the estimation of its informational goals and cognitive priorities is proposed. Steady growth of cognitive competition on global and national levels in the period of transition from biosphere to noosphere as well as epistemological topicality of classic approach of V. Vernadsky and P.T. de Chardin are stated here. The necessity to reconsider basic approaches of harmonizing biospheric processes with consideration of steady development requirements is accentuated and cognitive aspects of interaction between world and national history are outlined. The need to significantly strengthen the cognitive dimension of the general process of updating the theoretical and methodological tools of modern historiography as a key area of accumulation of historical experience is emphasized. The urgent need for a new historical and methodological reflection on the concept of empathy is emphasized both in the interests of productive research perception of historical reality and in order to adequately adapt to the challenges of noosphere civilization.

Keywords: *noosphere, noospheric civilization, empathy, information, information society, knowledge, consciousness, cognitivism, cognitive history, thinking.*

* * *

Інтелектуальний вимір славнозвісної «іронії історії» стає більш ніж очевидним, коли після трьох десятиліть української національної незалежності раптово актуалізується вікопомна теза часів «перебудови» недобудованого СРСР про необхідність «*нового мислення для нашої країни й усього світу*». Здатність мислити по-новому в кожній новій історичній ситуації –

важлива ознака виду *Homo Sapiens*. Саме ця здатність, у підсумку, й забезпечила кроманьйонцям перемогу над неандертальцями. І в умовах нинішнього етапу складної цивілізаційної трансформації вже від нас самих залежить те, у розряді яких *Homo* опиняться майбутні покоління українських громадян. Серед нових кроманьйонців чи серед нових неандертальців? Нації і народи, кожний на свій манер, здійснюють рішучий колективний стрибок у загадковий простір ноосфери, простір людської думки, що настирливо перетворює всю планету. Здійснюють або не здійснюють. Або залишаються знесиленими спостерігачами. З урахуванням можливостей сучасної інформаційної доби, когнітивна конкуренція націй, народів і особистостей набуває небаченої гостроти. З боку професійної наукової спільноти істориків це вимагає адекватного осмислення зростаючого впливу когнітивних чинників цивілізаційного поступу і предметного дослідження ключових когнітивних аспектів історіописання та історичної освіти. Одним із можливих і логічних кроків на цьому шляху видається уважніша ревізія методологічного потенціалу «когнітивної історії». Пандемія коронавірусу лише радикально загострила проблему згаданої вище глобальної когнітивної конкуренції. Перепустку у світле Царство Глобального Розуму отримають лише розумні. Ті народи, які не мають високоякісного людського капіталу, які зухвало нехтують розвитком власного науково-технічного потенціалу, приречені на убоге животіння у статусі прохача й попихача. Вони заціпеніють на порозі несподіваного нового гетто й будуть змушені великою кров'ю купувати жалюгідну крихту свободи. Як слушно зауважив видатний американський психолог В. Джемс, «свідомість ніколи не малюється самій собі подрібненою на шматки. Вирази на кшталт «ланцюга» або «ряду» не малюють свідомість так, як вона уявляється самій собі. У ній немає нічого, що могло би зв'язуватися, вона тече. Тому метафора «річка» або «потік» найприроднішим чином змальовує свідомість»¹. Одне лише врахування цієї обставини демонструє, наскільки складним є процес спостереження й усвідомлення «великого ланцюга буття», який люди називають історією. Адже випадає налагодити взаємодію двох нестримних потоків – внутрішнього й зовнішнього, причому за допомогою інструменту, який сам зазнає постійних змін.

Ноосферна трансформація й доля гуманістичного антропоцентризму

У своєму черговому цікавому дослідженні проблематики цивілізаційного вибору України відомі українські вчені С. І. Пирожков та Н. В. Хамітов абсолютно слушно наголошують на потребі досягнення «стану соціальної емпатії та партнерства» як визначальної передумови формування атмосфери вільної інноваційної діяльності громадян, котра, своєю чергою, є наріжним чинником цивілізаційної суб'єктності в умовах демократії². І навряд чи

найзавзятішим прихильникам прискореної європеїзації, євразіїзації, українізації або русифікації вдасться спростувати цю очевидну істину глобальної конкуренції. Адже, як переконливо довела прадавня спроба реалізації інноваційного будівельного проєкту в біблійному Вавилоні, без прийнятного взаєморозуміння у трудовому колективі нічого оригінального ніколи не збудуєш.

Автори дослідження вже вкотре протягом останніх років акцентують потребу досягнення нового рівня зрілості світоглядної суб'єктності. Надзвичайно важливо, на їхню думку, правильно розуміти «закон взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі – національна безпека країни є тим більшою, чим більшою є її суб'єктність – за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти або ж означає дисбаланси внутрішнього розвитку»³. Межами, за якими формальна суб'єктність як модель втрачає історичну перспективу, цивілізаційну конкурентоспроможність і практичний соціальний сенс, дослідники вважають «інноваційність» і «гуманістичність». «Руйнація цих меж (і параметрів)», на переконання вчених, руйнує суб'єктність України, породжуючи «імітаційні й утопічні форми суб'єктності, а тому нищить безпекові можливості нації»⁴. Адже, як слушно зазначається в підсумку, «справжня безпека й суб'єктність країни – це гармонійне здійснення національних інтересів і національних цінностей. При цьому належить розуміти, що національна безпека існує заради збереження та розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, а остання – заради вільної самореалізації громадян. Зміна такого світоглядного порядку смислів і цінностей може призводити до дегуманізації суб'єктності й відродження небезпечних проявів авторитаризму та до втрати як суб'єктності, так і безпеки»⁵.

Ноосферна трансформація України розгортається попри усі соціально-економічні негаразди та заплутані політичні ігрища як частина глобального, планетарного процесу «інтелектуального олюднення» біосфери. Як не фантастично виглядає вона за нинішніх надскладних внутрішньополітичних, економічних, соціальних, безпекових та й загалом геополітичних обставин, але схоже, що таки і справді це не лише історичний виклик, який потребує адекватної відповіді, а й, можливо, наш єдиний реальний шанс не танцювати під чужу гармошку, дудку, волинку або навіть солодкоголосу арфу. Набір інструментів оркестру зовнішнього політичного навіювання втрачає життєву актуальність, коли ганебно велика кількість українських громадян занадто довго залишається голою як бубен і чує тільки барабани. Тож є більш ніж серйозні резони в тому, щоби мобілізувати залишки вітчизняної науки, реформувати й суттєво наростити власний науково-технічний потенціал та здійснити справжній глобальний прорив. Адже з нами чи без нас глобальна ноосферна цивілізація неодмінно утвердиться на планеті. І автори дослідження цілком слушно пропонують заздалегідь подбати про гідне

місце України у її конкурентному лоні. Без тверезого врахування специфіки загального історичного процесу будь-які амбітні національні проекти виявляться недостатньо реалістичними.

Глибинний логічний взаємозв'язок понять «емпатії» та «суб'єктності» у просторі ноосферної цивілізації є незаперечним фактом реального історичного буття людських спільнот. Не менш очевидною є й потреба уважнішого врахування взаємодії «чистого» та «практичного розуму» у процесі освоєння потужних масивів історичного досвіду. Адже дуже важливо на етапі інтеграції до глобальної ноосферної спільноти таки зберегти свою персональну суб'єктність, не заціпеніти в полоні стрімко прогресуючого трансгуманізму. Ноосфера – це не якийсь фантазмагоричний Солярис далекоглядного письменника-фантаста, а цілком реальний плід еволюції колективної розумової діяльності людства.

Коли Мейнеке розмірковував про виникнення історизму, він перебував у безмежному морі неідентифікованої історичної інформації. Для того, щоби зрозуміти те або інше явище, потрібно було самому докопуватися до його прадавнього коріння, до його походження. Історизм став стилем мислення цілих поколінь, які прагнули завдяки такому стилю мислення визначити наявний потенціал розвитку, розгледіти закони й тенденції і, за можливості, самостійно здійснити той або інший «історичний вибір». У додатку до праці Мейнеке можна знайти його меморіальну промову, виголошену 23 січня 1936 р. у стінах Пруської академії наук. Характерно, що тогочасний історичний момент характеризувався промовцем як епоха «нечуваних історичних і духовних сил». Окрім того, на той момент патріотичними німецькими інтелектуалами ще не була втрачена надія на консолідацію цивілізованого європейського Заходу у рамках оригінальної «романо-германської нації». Інтеграційні і глобалістичні ілюзії ще теплилися у закутках свідомості колективного європейського розуму.

Цікаво, що на думку дослідників спадщини В.І. Вернадського (див., зокрема, цікаву монографію Л. В. Воробйової «Володимир Вернадський і фізична економія». Київ: КНЕУ, 2019), саме в цей час, також у 1936 р. він уперше використав термін «ноосфера» у своїй кореспонденції (у листі до Б.Л. Личкова від 7 вересня 1936р. з Карлсбада). Він, зокрема, писав: «Я приймаю ідею Леруа про ноосферу. Він розвинув глибше мою біосферу. Ноосфера утворилася у постпліоценову епоху – людська думка охопила біосферу й змінює усі процеси по-новому, а в результаті енергія, активна, біосфери збільшується». Вже у 1937 р. він уперше публічно використав цей термін у доповіді «Про значення радіогеології для сучасної геології» на 17 сесії Міжнародного Геологічного конгресу. У цій доповіді вчений зазначив наступне: «Ми живемо в епоху, коли людство вперше охопило у бутті планети всю Землю. Біосфера, як вдало висловився Леруа, перейшла у новий

стан – у ноосферу». У 1945 р., після смерті вченого, у журналі «American-Scientist» вийшла його стаття «Біосфера і ноосфера», котра мала широкий резонанс у наукових колах. Однак найповніше уявлення В.І. Вернадського про ноосферу презентуються в його праці «Наукова думка як планетне явище» (уперше опублікована в 1977 р.)⁶.

У працях В.І. Вернадського ми знаходимо системне авторське бачення передумов становлення ноосфери: 1. Заселення людиною усієї планети; 2. Радикальне оновлення засобів зв'язку й обміну між різними країнами; посилення зв'язків, у тому числі політичних, між усіма державами Землі; 4. Домінування геологічної ролі людини над іншими геологічними процесами, що відбуваються в біосфері; 5. Розширення кордонів біосфери й вихід у Космос; 6. Відкриття нових джерел енергії; 7. Рівність усіх рас і релігій; 8. Збільшення ролі народних мас у вирішенні питань зовнішньої і внутрішньої політики; 9. Свобода наукової думки й наукового пошуку від тиску релігійних, філософських та політичних конструкцій і створення в межах суспільного й державного ладу умов, сприятливих для вільної наукової думки; 10. Підвищення добробуту трудящих. Створення реальних можливостей для недопущення недоїдання й голоду, зубожіння, для послаблення впливу хвороб; 11. Розумне перетворення первісної природи Землі в інтересах задоволення усіх матеріальних, естетичних та духовних потреб чисельно зростаючого населення; 12. Усунення війни з життя суспільства⁷. До речі, останню передумову вчений вважав особливо важливою.

Безперечно, мають рацію зацікавлені читачі вже згаданого нами дослідження С.І. Пирожкова та Н.В. Хамітова про актуальні проблеми цивілізаційної суб'єктності України, коли звертають увагу на перспективність авторської пропозиції щодо діалектичного поєднання концептів «ноосферної цивілізації» та «метаантропологічного потенціалізму» (Див. розділ 8.2 «Феномен ноосферної цивілізації в контексті метаантропологічного потенціалізму»)⁸. Зазначимо одразу, що спеціальний окремий аналіз цих двох концептів не є метою нашої статті. Адже такі питання є надто складними й багатоаспектними, аби зачіпати їх мимохідь. Навіть просте визначення цих двох понять (а скоріше складних ідей) невідворотно залишає відчуття недовершеної рефлексії, зухвало обірваної на пів слові. З огляду на потреби оцінки перспектив посилення когнітивної складової вітчизняного історіописання видається доцільним більшу увагу звернути на внутрішній взаємозв'язок цих понять, акцентований авторами з далекосяжною метою адаптації багатовимірною теоретичного пошуку до реалій історичного етапу еволюції глобального людського суспільства.

Дослідники, зокрема, пропонують наступне визначення «ноосферної цивілізації»⁹:

Ноосферна цивілізація – це нова якість діяльності та життя людства на засадах гармонійних відносин з природою, гуманістичних наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і війн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини. Така цивілізація означає більшу цілісність людства, яке сьогодні поділене на цивілізаційні світи, що частогусто перебувають у стані протистояння. І це не просто більша кількість цілісності, яку ми могли б визначити як планетарну цілісність, це нова якість цілісності – гуманістична цілісність. Очевидно, що перший крок до такої цілісності – в подоланні проблем війн і голоду, про що писав ще В. Вернадський. Другим кроком може стати реальна, а не декларована консолідована позиція світу щодо вирішення екологічних проблем. Третім кроком стає подолання бідності у світі та створення умов для гідної освіти й креативної самореалізації будь-якої людини.

Фундаментальне значення для концептуалізації адекватного історичним вимогам цивілізаційного проєкту України має, у розумінні авторів, і поняття «метаантропологічного потенціалізму»¹⁰:

Метаантропологічний потенціалізм постає як методологія розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів.

(...) Якщо мова йде про самостійний і свідомий вибір шляху розвитку в координатах метаантропологічного потенціалізму в тріаді «буденне, граничне, метаграничне», категорію «буденне» доцільно замінити на категорію «наявне». На цьому підґрунті маємо такі принципи (етапи реалізації) даної методології в осмисленні потенцій тієї чи іншої соціальної системи й людини в цій системі відносно розкриття цих потенцій до стану суб'єктності:

1. Аналіз параметрів наявного (теперішнього) буття тієї чи іншої соціальної системи та людини в цій системі, а також оцінка їхніх потенцій.

2. Побудова проєкту метаграничного (поза межного) буття соціальної системи, який принципово виходить за межі наявного, але відображає його потенції і при цьому є гуманістичним – гідна самореалізація людини в цьому проєкті є метою, а не засобом. Це є модель бажаного стану суб'єктності, яка одночасно виражає реально можливий стан.

3. Оформлення цілісної стратегії втілення проєкту метаграничного (поза межного) буття соціальної системи та людини в ній через перехід потенціального в актуальне, можливого в дійсне, а тому практичного набуття стану суб'єктності, що передбачає граничне буття цієї системи.

Відповісти на питання, які потенції соціальної системи та людини в ній можуть бути реальними, а які – утопічними, можна лише завдяки ґрунтовному компаративістському аналізу результатів першого і другого теоретичних етапів. Такий аналіз має бути концептуально скерованим категоріями «можливість – дійсність», «потенціальне – актуальне», «суще – належне». При цьому саме пара «наявне – метаграничне (поза межне)» дає змогу усвідомити світоглядно-ціннісний, людиновимірний вектор трансформації потенцій у реальність суб'єктності, створивши такий проєкт і образ оновлення буття людини в суспільстві, який дозволить витримати всі граничні випробування на шляху оновлення (...).

Однак, як відомо, на базі однієї лише «історії понять» реальна історія не твориться. Потрібна поява суб'єктів історичного процесу, які розуміють характер взаємодії цих понять, і які в принципі здатні до системного історіотворчого мислення. Та ще й такі, які не втрачають почуття гумору, коли славнозвісній «іронії історії» вкотре вдається зіграти з ними якийсь свій черговий злий жарт. До адекватнішого розуміння історичних перспектив «ноосферної цивілізації» підводить, на нашу думку, наступний фрагмент дослідження С.І. Пирожкова та Н.В. Хамітова, у якому окреслюється взаємозв'язок «ноосферного підходу» та «метаантропологічного потенціалізму»¹¹:

Поєднання запропонованого нами метаантропологічного потенціалізму з ноосферним підходом В. Вернадського дає змогу усвідомити процес набуття метаграничного буття людини й філософського світогляду як закономірний етап еволюції нашої планети. Є виразна кореляція усвідомленого таким чином підходу метаантропологічного потенціалізму та останніх розробок Римського клубу. Зокрема, в Ювілейній доповіді 2017 р., написаній двома президентами клубу – Ернстом Вайцеккером і Андерсом Війкманом, в якій, за словами авторів, досліджуються передусім «філософські корені поточного стану світу», йдеться про необхідність фундаментальної трансформації мислення, результатом якої «має стати цілісний світогляд» [19]. Цей світогляд має бути гуманістичним, проте вільним від антропоцентризму, відкритим розвитку, але таким, що «цінує стійкість і піклується про майбутнє» [19]. (Див.: <https://politcom.org.ua/rimskij-klub-jubilejnyj-doklad-verdik>)

Як на нашу думку, у контексті ключової ідеї доповіді Римського клубу про необхідність «нового Просвітництва», потребує додаткового прояснення наведена вище оригінальна пропозиція щодо формування світогляду, який «має бути гуманістичним, проте вільним від антропоцентризму». На пересічного читача ця теза справляє враження загадкової «людяності, котра звільняється від орієнтації на людину». Проте С.І. Пирожков та Н.В. Хамітов у наведеному нижче фрагменті конкретизують бачення можливостей розширення звичних рамок наявної суперечливої антропоцентричності¹²:

Метаантропологічний потенціалізм, який ставить проблему розвитку за межі наявних «антропоцентричних» проявів людського, в цьому контексті може не лише виступити варіантом такого нового світогляду, а й бути дієвим методологічним інструментом його досягнення, а на цій основі – інструментом гуманістичної трансформації людства. (...) По суті, мова йде про необхідність «примирення протилежностей і баланс» у всіх сферах людського буття – від політичної й економічної до духовно-культурної й особистісної. Подібне «примирення протилежностей» (на відміну від антагонізмів і боротьби) є фундаментальною ознакою того виміру людського буття, який у координатах метаантропологічного потенціалізму називається «метаграничне (поза межне) буття людини» (...), і який характеризується волею до толерантності, партнерства й співтворчості.

Як далі слушно наголошують дослідники¹³: *...метаантропологічний потенціалізм, який доповнюється концептом і концепцією ноосфери, набуває нового, глобального звучання, ноосфера, своєю чергою, усвідомлюється в контексті глибинних потенцій комунікативно-цивілізаційних вимірів людського буття. (...) Гуманістичний, духовний і душевний розвиток людини, яка здатна бути відкритою до всього суцього, постає і метою, і сенсом ноосферної цивілізації. Це зумовлює процес консолідації людства без примусового об'єднання через війни, політичний та економічний тиск. Ноосферна цивілізація значною мірою означає гуманістичність консолідації будь-якої країни й розумну «відкритість проектам консолідації інших країн» (...).*

У професійних істориків невідворотно виникає питання про долю й сенс історичної науки у специфічному просторі ноосферної трансформації. Одним із цікавих варіантів інтелектуальної відповіді на виклики новітнього етапу глобалізації видається радикальне посилення загального когнітивного потенціалу і загалом когнітивної функції історичної науки. У цьому плані на більшу дослідницьку увагу безперечно заслуговує феномен «когнітивної історії». По-перше, її фундатор, відома російська дослідниця О.М. Медушевська центральним сюжетом свого підходу проголошує т.зв. «інформаціосферу», котрій надається рівнозначний статусу із біосферою та ноосферою. Характерно, що здійснюючи такий крок, авторка не пропонує його, здавалося б цілком логічного, обґрунтування в контексті підходів В.І. Вернадського або П. Тейяра де Шардена (хоча назва першого розділу монографії О.М. Медушевської «Теорія і методологія когнітивної історії» є абсолютно ідентичною назві класичної праці П'єра Тейяра де Шардена – «Феномен людини»).

2. Когнітивна історія як дзеркало ноосферної еволюції

Так само, як популярний герой Мольєра, пан Журден був страшенно вражений інформацією про те, що він, геть того не відаючи, усе своє свідоме життя розмовляв прозою, так і невгамовні новатори історичного цеху

нещодавно відкрили для себе, що їхній професійний процес наполегливого й послідовного осмислення минулого насправді є когнітивним процесом. Замінивши давно знайоме, а тому вже відчутно рутинізоване, слово «знання» на мелодійніше й безперечно більш звабливіше слово «cognitio», сміливі дослідники розгледіли чергові якісно нові горизонти в царині історіописання. У підсумку навіть проголошено цілий новий напрямок теоретико-методологічної рефлексії історичного процесу – «когнітивну історію».

Попри певний скепсис щодо сучасних понятійних ігрищ із перевдяганням старих істин, сьогодні, як на нашу думку, існує достатньо підстав для уважної ревізії наявного когнітивного потенціалу історичної науки (послуговуючись широким тлумаченням феномена когнітивності). У вирі постмодерної свободи єдине річище професійної історичної рефлексії уже тривалий час розпадається на безліч струмків і струмочків. Великою мірою, у цьому не має нічого поганого, коли до цього прагматично ставитися як до певного епістемологічного акценту, зручного дослідницького «кута атаки» на цілісний історичний матеріал. Однак, коли історичний матеріал втрачає свою цілісність і прагматичну людську цінність, то чи не втрачає сам процес історичного мислення свій головний сенс унаслідок того, що вже не народжує живого людського досвіду в інтересах виживання. Причому, чи такою вже самодостатньою й повноцінною з погляду формування функціональної історичної свідомості є безперечно цікава для логічного розуму інтелектуальна історія, відокремлена від історії живих людських емоцій? Адже, зрештою, чого насправді варті видатні ідеї, які «не оволодівають масами»? Хіба навіть найдотепніші інтелектуали здатні перетворити історію вельми багатоманітної і неоднозначної людської поведінки на гуманітарний аналог генетики?

У цьому сенсі використання істориками накопиченого потенціалу когнітивної науки видається достатньо симптоматичним явищем на тлі нинішньої вільної трансформації теоретико-методологічних засад історіописання. На нашу думку, це ще одна спроба пошуку нової людської цілісності історичного процесу у якісно новому інформаційному середовищі, у якісно новій, радикально глобалізованій і технологічно трансформованій пізнавальній ситуації. Питання лише в тому, наскільки адекватно буде, зрештою, розтлумачений та задіяний зазначений потенціал у процесі наукового виробництва й наступного розповсюдження якісного історичного знання.

Коли протягом буремних 1941–1943рр. Карл Поланьї наполегливо працював у Сполучених Штатах над своєю «Великою трансформацією», він безперечно відчував особливий когнітивний зміст нової епохи, епохи соціогуманітаристики більш радикального міждисциплінарного синтезу. І це, на його думку, потребувало перегляду та реконфігурації усіх базових теорій¹⁴.

Адже склалася парадоксальна ситуація: на теренах ноосферної цивілізації радикально загострилася проблема довіри до самого розуму. Світова війна стала справжнім «горем з розуму» нечуваних масштабів.

Для адекватнішої оцінки сучасного дискурсу когнітивістики у просторі історичної науки видається корисним нагадати деякі важливі, на нашу думку, міркування добре відомого історикам Ж.-Ф. Ліотара про новітню роль «знання» і деякі особливості його функціонування у просторі постмодерну. Зазначені міркування, особливо висновки щодо інформаційного виміру постмодерну, видаються важливими для формування більш адекватного уявлення про когнітивні перспективи сучасного історіописання.

Акцентована Ж.-Ф. Ліотаром проблема легітимації є багатовимірною і стосується не лише влади. Історична наука на новому етапі «глобалізованої націоналізації» у епоху постмодерну також покликана значно переконливіше доводити свою «корисність для життя». Причому не лише за рахунок радикального посилення традиційного ідейно-виховного сегменту соціальної взаємодії. Багатоаспектність проблеми суспільної легітимації давно стала об'єктом предметної уваги європейських науковців. Ж.-Ф. Ліотар у своєму «Стані постмодерну» тверезо констатує, що сама віра в панування розуму, правову свободу й соціальний прогрес виявилась суттєво підірваною.

На думку реалістичних епістемологів, спроба Ліотара наділити один лише дискурс усіма владними повноваженнями є продовженням лінії метафізики. У цьому сенсі, перетворення історичного нарративу на самодостатній і всевладний дискурс, концентрація всієї уваги на його функції конструювання минулої соціальної реальності – це своєрідний добровільний метафізичний полон історичної думки. На нашу думку, значно більшу методологічну перспективу має заклик філософа до самостійного переосмислення статусу знання. Це питання є суто практичним, оскільки йдеться не про автоматичне визнання дискурсу науковим знанням, а про додатковий поглиблений аналіз наукового знання як дискурсу. Дискурс ще має завоювати статус знання. Сучасні претензії на статус знання, що декларуються з боку «розкручених», але малозмістовних за своєю суттю загальносуспільних дискурсів, є лише претензіями їхніх ініціаторів і спонсорів на легітимацію власного впливу в дезорієнтованому суспільстві. У цьому контексті для майбутнього вітчизняної історичної науки особливого значення набуває проблематика «ефективності питання», «ефектів дискурсу» і, безперечно, «ефективності держави»¹⁵.

За будь-якої напруги нищівної критики історизму існують можливості для дієвого опору славнозвісній «параної» здорового глузду (М. Горькаймер). Однак, як слушно зауважує Ж.-Ф. Ліотар, не варто ігнорувати «реальне існування систематичної саморегуляції системи» або «замкненого кола явищ та інтерпретацій» на підставі сповідування якогось прихованого

(можливо надуманого) погляду¹⁶. Нам видається симптоматичним, що філософ звертає спеціальну увагу на історичну ситуацію, за якої держава просто змушена відмовлятися від «ідеалістичної або гуманістичної легітимуючої оповіді» в інтересах продуктивності.

Радикально «нарративізована» Україна у своїх амбітних євроінтеграційних планах на диво майстерно уникає важливого дискурсу продуктивності. Так само, як і переконливих оцінок небезпеки дискурсу з позиції сили, завдяки якому люди опиняються «у царині терору, де соціальний зв'язок руйнується». Ж.-Ф. Ліотар вважає цілком слушними міркування Н. Лумана про «заміщення нормативності законами ефективності процедур у постіндустріальних суспільствах» і наводить у цьому зв'язку важливий коментар К. Мюллера про те, що «у розвинутих індустріальних суспільствах законно-раціональна легітимація замінена технократичною легітимацією, що не надає жодного значення (significance) ні переконанням громадян, ні самій моральності»¹⁷.

Описуючи процедуру взаємодії науки з буттям, Ж.-Ф. Ліотар наголошує, що «реальність» забезпечує докази для наукової аргументації і результати для «приписів і обіцянок правового, етичного і політичного порядку». На його думку, саме тоді, коли стають «хазяїном реальності», оволодівають і науковою аргументацією, і згаданими приписами. Посилюючи технічні прийоми, «посилюють» реальність, а значить і шанси бути справедливим і правим. І навпаки: технічні прийоми посилюються тим краще, чим більше є в розпорядженні знань і можливості ухвалювати рішення. Власне у такий спосіб легітимація й оформлюється через продуктивність. Продуктивність як така є, у цьому разі, не лише гарною результативністю, а ще й гарною верифікацією та гарним заключенням. Саме у такій іпостасі вона легітимує науки через їхню ефективність. Окрім того це є також система, налаштована на оптимізацію своїх результатів. Філософ вважає це формою «контролю над контекстом, який має забезпечувати узагальнену інформатизацію». На його думку, нині продуктивність та її самолегітимація проходять через «виробництво, збереження, доступність та операційність інформації»¹⁸.

Аналізуючи «прагматику нарративного знання», Ж.-Ф. Ліотар наводить два аргументи проти «некритичного сприйняття концепції інструментального знання» у найрозвинутіших суспільствах. Він наголошує на тому, що «знання» – це не наука, особливо у її сучасній формі. На його думку, знання не зводиться навіть взагалі до пізнання. Пізнання він тлумачить як сукупність висловлювань, що вказують на предмети або описують їх, і по відношенню до яких можна сказати, що вони є істинними або хибними. Наука у цьому сенсі є, на його думку, сферою пізнання. Зауважується, що однією з найголовніших рис знання є «творення» компетенції. Тобто, знанням є те, що робить когось «здатним». Окрім усього іншого консенсус у

цьому питанні дозволяє розрізнити того, хто знає, від того, хто не знає. Отже, знання може виступати і як освіта, і як культура¹⁹. Прагматика наративного знання передбачає врахування тієї обставини, що «мовні акти» здійснюються не лише тим, хто говорить, але й тим, до кого звертаються, а також третьою особою, про яку говориться. Йдеться про «потрійну компетенцію» – вміння говорити, слухати й робити.

Саме через наративи передається комплекс тих прагматичних правил, що конструюють соціальний зв'язок. Наративи визначають критерії компетенції і/або ілюструють її застосування. Вони, у такий спосіб, визначають, що має право говоритися й робитися в культурі, і оскільки вони самі становлять її частину, то тим самим виявляються легітимними. Це що стосується наративного знання.

Прагматичі наукового знання Ж.-Ф. Ліотар присвятив окремий розділ. У класичній концепції прагматики наукового знання розрізняють дослідницьку гру і навчальну гру. Історичне знання підкорюється вимогам обох типів прагматики, оскільки є наратологічним здобутком науки і науковою іпостассю наративу одночасно. Тож головне методологічне завдання історичної науки полягає у ефективному поєднанні згаданих типів прагматики. Воно стосується не лише власне прагматичного історіописання, а всіх без виключення його типів. У цьому сенсі поглиблене розуміння когнітивних аспектів історичного пізнання є, на нашу думку, важливим кроком на шляху інтелектуальної адаптації до якісно нових історичних умов суперечливої інформаційної доби, доби нових викликів і можливостей.

Повертаючись від ліотарівського аналізу проблеми «знання» в епоху постмодерну до нашого аналізу перспектив когнітивної актуалізації історичного знання, вважаємо за необхідне коротко зупинитися на деяких загальновідомих понятійних характеристиках сучасної когнітивістики. Вважається, що поняття «когнітивні (лат. *cognitio* – «знання») можливості» є вищими функціями мозку, які забезпечують людині можливість бути людиною. Сюди відносять мислення, просторову орієнтацію, розуміння, розрахунки, навчання, мову, здатність формулювати судження. Першими ознаками зниження цих спроможностей медики вважають порушення уваги й пам'яті. Якщо стан продовжує погіршуватися, то можуть з'явитися ознаки, котрі свідчатимуть про певні когнітивні порушення, і згодом справа може навіть дійти до розвитку деменції (слабоумства). (Загальновідомою є при цьому особлива шкідливість вільних радикалів, які викликають пошкодження клітин головного мозку...!)

Сучасному гуманітарію варто уважніше ставитися до методологічних пропозицій когнітивної психології, котра є достатньо перспективною галуззю багатоманітної психологічної науки. Когнітивні психологи орієнтуються на експеримент та математичне моделювання мислення, наполегливо

досліджують пізнавальні процеси (такі, як пам'ять, увага, почуття, уявлення інформації, логічне мислення, уява, здатність до ухвалення рішень). Ключові положення когнітивної психології слугують методологічним фундаментом психолінгвістики, використовуються в царині соціальної психології, психології особистості, психології освіти й, зрештою, швидко прогресуючих напрацювань у сфері систем штучного інтелекту. Одним із цікавих для історика методологічних набутоків когнітивної психології є, зокрема, такий інструмент як «когнітивна мапа». Когнітивне мапування – це прикладна методика, що дозволяє з'ясувати структуру міркувань автора політичного тексту (що чому сприяє/перешкоджає, що з чого впливає, і т.п.) і на підставі цього зробити висновок про мислення автора тексту та його бачення політичної ситуації. Ця методика фактично дозволяє визначити фактори, які враховує той чи інший політик під час ухвалення рішень. Стратегія вибору чинників задає можливу типологію політичного мислення. Фактори обираються на підставі загального смислу представленого тексту або окремих ключових фраз.

Усе більшої популярності набуває й так звана «когнітивістика» у ширшому сенсі, «когнітивна наука», котра є динамічним міждисциплінарним науковим напрямком, який поєднує *теорію пізнання, когнітивну психологію, нейрофізіологію, когнітивну лінгвістику, невербальну комунікацію і теорію штучного інтелекту*. Нині в когнітивній науці послуговуються двома основними підходами до моделювання когнітивних систем: символіцизм (що вважається класичним варіантом) і пізніший метод – коннекціонізм. Символіцизм ґрунтується на припущенні про подібність людського мислення до мислення комп'ютера з центральним процесором, котрий послідовно обробляє одиниці символної інформації. Коннекціонізм, навпаки, спирається на припущення, що людське мислення не може бути уподібненим центральному цифровому процесору внаслідок несумісності з даними нейробіології, а може імітуватися за допомогою штучних нейронних мереж, котрі складаються з «формальних» нейронів, що виконують паралельну обробку даних.

Після такого занадто побіжного, але концептуально необхідного знайомства з поняттям когнітивного наші подальші міркування щодо феномена когнітивної історії можливо виглядатимуть більш зрозумілими та обґрунтованими. Інтелектуальною опорою дискурсу щодо когнітивної історії як нового перспективного напрямку розвитку історичної теорії на сьогодні слугує солідна праця відомого російського джерелознавця, нині покійної професорки РДГУ (колишнього Історико-архівного інституту) О.М. Медушевської «Теорія і методологія когнітивної історії» (М., 2015)²⁰. Згадана праця фактично є системним узагальненням багаторічних авторських досліджень низки фундаментальних проблем історичного знання й,

зокрема, безпосередньо методології аналізу та інтерпретації історичних джерел. Для нас особливо цікавим є те, що предметом головного інтересу дослідниці і своєрідним концептуальним стрижнем було класичне питання самої можливості отримання достовірного знання про людину. Насамперед ідеться про знання про когнітивні характеристики людини та роль історичної науки у їх вдосконаленні.

Послідовники та наукові шанувальники О.М. Медушевської висловлюють переконання, що саме у її концепції когнітивної історії обґрунтовується поняття «емпірична реальність історичного світу». Одночасно наголошується на значній ролі, яку відіграли новаторські праці О.М. Медушевської у справі рецепції неокантіанської епістемології історичного пізнання у Росії, традицію якої справедливо пов'язують з іменем А.С. Лаппо-Данилевського. У науковому просторі побутує думка, що саме А.С. Лаппо-Данилевський свого часу розвинув концепцію А.І. Введенського про зовнішнє, матеріальне, тобто, об'єктивне оприявлення чужого душевного життя. Не менш симптоматичним видається, у цьому разі, і поважне ставлення О.М. Медушевської до міркувань представника Баденської школи неокантіанства Г. Ріккерта про шляхи пошуку особливої ідеографічної логіки історичного дослідження (оскільки, на думку останнього, саме «логіка історії є вихідним пунктом і основою усіх філософсько-історичних міркувань взагалі»). Відповідним чином питання про суб'єкт історичного пізнання набуває суттєвого значення для адекватного розуміння загального концепту когнітивної історії. (Навіть попри те, що, на думку М.Ф. Румянцевой, самі новітні фундатори концепції когнітивної історії не встигли приділити цьому питанню достатньої уваги.) Більшість дослідників переконані, що синтезуючи у свій спосіб етичну та епістемологічну складові наукового знання, когнітивна історія невідворотно залишається у загальному річищі сучасної гуманітаристики. Не менш слухними видаються й зауваження дослідників про суттєвий світоглядний вплив феноменології Е. Гуссерля на сам процес формування методологічної ідеології когнітивної історії. Невипадково О.М. Медушевська у своїх працях звертала спеціальну увагу на традиційне протиборство наративної логіки історіописання та історії як суворої науки²¹.

Варто зауважити, що запропонована концепція когнітивної історії має не лише широке коло поціновувачів, але й певну кількість уважних критиків. Як на нашу думку, з огляду на відомі вимоги попперіанського фальсифікаціонізму, для будь-якої теорії або комплексної ідеї таке випробування на міцність шляхом спроби спростування є абсолютно нормальним, навіть необхідним. Приміром, у своїх історико-філософських міркуваннях щодо когнітивної історії та застосування інформаційно-когнітивного підходу російський дослідник К.А. Юдин звертає увагу на суперечливий характер самого походження когнітивістики як напрямку історичних досліджень. Адже

з одного боку, це поняття є достатньо новим і «відбиває сучасні можливості, пов'язані з комп'ютерними технологіями, способами швидкої, комплексної аналітичної діяльності, обробки інформації». Проте з іншого боку, сам когнітивний підхід «як певний формат інтелектуальної активності, що передбачає схильність до віднайдення загальних тенденцій, закономірностей, виявлення констант в історичному процесі», має тривалу історію, незалежну від штучного операційного інструментарію. Завдяки цьому, на думку дослідника, когнітивний підхід також презентує не лише суто «інформаційну», а й фундаментальну «історико-філософську призму мислення, спрямовану на витворення цілісної картини сприйняття». Таке тлумачення передбачає, своєю чергою, подальше з'ясування феномена людського мислення, аналіз функціонування свідомості в різних умовах та ситуаціях. Тобто «когнітивна історія – це наука про людину мислячу, творчу. Наука про таку людину, котра формує свою «другу культуру», антропогенну, інтелектуальну реальність, відмінну від природної. Когнітивна історія в цьому контексті фактично стає тотожною філософії історії, «філософією людського буття в історії». К.А. Юдін при цьому акцентує ключову роль, яку відіграла у формуванні концепції когнітивної історії О.М. Медушевської загальновідома теза Лаппо-Данилевського – «історичне джерело – реалізований продукт людської психіки»²². Звісно, що О.М. Медушевська розвинула й універсалізувала зазначений постулат, включивши до розряду такого роду «продуктів» будь-яку діяльність людини, як у формі інтелектуального самовираження у вигляді ідей або концепцій, так і у формі безпосередньої матеріалізації у вигляді витворів мистецтва, архітектури, живопису тощо. Уся ця діяльність, незалежно від її рівня, якості та інтенсивності, залишає по собі сліди, треки, які є продуктами життєдіяльності. Й ці сліди, згідно з концепцією О.М. Медушевської, у своїй сукупності «формують інформаційне поле, або інформаційно-сферу, по аналогії з біо- або ноосферою»²³. У подібному авторському тлумаченні специфіки об'єкта історичного спостереження дослідники теоретико-методологічної спадщини О.М. Медушевської вбачають осердя її інформаційно-когнітивної концепції історіописання. Водночас, як уже зазначалося вище, лунають і критичні міркування з приводу такого підходу. (Хоча, на нашу думку, великим питанням залишається те, наскільки правомірними є, приміром, звинувачення дослідниці у гріхах надмірної сциентизації. Особисто в нас складається враження, що насправді скоріше навпаки – базовій концепції когнітивної історії ще й досі бракує справжньої глибини епістемологічного опрацювання у просторі міждисциплінарного синтезу).

На окрему увагу безперечно заслуговують закиди критиків щодо вибору О.М. Медушевською як критерія прогресу в історії посилення інформаційного обміну як такого. На переконання того ж К.А. Юдіна, за такого підходу

метою дослідників минулого стає інформація заради інформації. Хоча, чесно кажучи, нам не зовсім зрозуміло, чому це раптом такою вже ганебною (як на погляд деяких критиків) має вважатися задеклароване «когнітивістами» прагнення історичної науки до «виявлення нової інформації про феномен людини й людства, життєво необхідної людині для визначення перспектив свого місця у всесвіті, своєї долі і шляхів виживання»²⁴? З часів Геродота предметна увага до «незліченних експериментів індивідуальних доль» завжди була фундаментом ідеографічного підходу. І таки дійсно «єдиним реальним матеріалом для осмислення феномену людини у світі живого». Насправді, геть безглуздо заперечувати, що «у світі живого» йдеться про живих людей, які залишаються дуже різними, попри будь-яке насильство з боку «психології мас». Можливо, тому ці самі «маси» так часто й розвіювалися немов пісок у глибинах історії, полишаючи по собі лише окремішні індивідуальні поховання, покликані збуджувати жадібний інтерес у прийдешніх копачів історичної істини. Будь-який дослідник історії давно переконався на власному досвіді, що номотетичний підхід «виймає» людину з «живого світу» й на крилах науки логіки переносить у світ феноменології Духу. І хіба ці два класичних підходи історіописання колись виявлялися абсолютно несумісними у найкращих зразках професійного історичного мислення?

Можна констатувати, що поява концепції когнітивної історії, м'яко кажучи, не викликала завеликого ажіотажу у середовищі українських дослідників теорії та методології історичної науки. Ключові її аспекти й досі залишаються недостатньо відрефлектованими. Однією з причин є, очевидно, справжня навала свіжих методологічних пропозицій у царині сучасного історіописання й очевидна конкурентність вільного вибору дослідницьких пріоритетів. Концепція когнітивної історії виявилася лише одним з багатьох новаторських починань, осмислення яких відбувається, на жаль, «мимохідь», у широкому річищі теоретико-методологічної трансформації. Певною мірою, до критичного сприйняття цієї методологічної пропозиції спонукала і її внутрішньосистемна незбалансованість. Приміром, В.Г. Косміна, відомий український дослідник «історії як зв'язного процесу» і визнаний фахівець у царині системної теорії Н. Лумана, з приводу концепції когнітивної історії лаконічно висловився наступним чином:

«Цікавий джерелознавчий проект висунула О.М. Медушевська. На її погляд, макрооб'єктом історичної науки є вся сукупність інтелектуальних продуктів (речей), створених у ході «цілеспрямованої людської діяльності протягом еволюційно й глобально цілісного історичного процесу». Але пропонує нею когнітивна історія – це лише «наука про людське мислення, котре проявляє себе створенням інтелектуального продукту зовні». З огляду ж на неможливість прямо аналізувати чужу свідомість, не є дивним,

що розроблена автором методологія нової науки в практичній площині не йде далі «побудови гіпотез інтерпретації смислу» створення вказаного продукту»²⁵.

Відаючи належне дипломатичній делікатності наведеної вище загальної оцінки концепції когнітивної історії з боку системно мислячого українського дослідника, усе ж, на нашу думку, когнітивний вимір історіописання вартує суттєво більшої уваги. Головна «когнітивна» праця О.М. Медушевської залишає тонкий присмак «фундаментальної самотності». Складається враження, що для дослідниці під час написання основних розділів монографії практично не існувало абсолютної більшості дотичних до її постановки проблеми фундаментальних «інтелектуальних продуктів», вироблених цілою плеядою непересічних представників мислячого людства, які тривалий час уперто напружували свої треновані мізки у царині теорії пізнання, психології, теорії інформації і, зрештою, різних видів логіки (й, зрештою, філософії науки, історії філософії та, зрозуміло, вже абсолютно банальної в умовах постмодерну філософії історії). Адже скупа згадка декількох шанованих мислителів (без супутнього вдумливого аналізу особливостей впливу їхніх теорій) далеко не вичерпує інтелектуальну генетику когнітивістики. Та навіть цей недолік можна було б легко пробачити самотійно теоретизуючому автору, коли б у ході розлогих і насичених оригінальною термінологією теоретичних міркувань принаймні відбулася реалізація задекларованого у Вступі цієї праці достатньо логічного авторського підходу до з'ясування унікальної ролі когнітивних чинників у справі пізнання минулого та у процесі раціонального використання колективного історичного досвіду. Як на наш погляд, цього, на жаль, не сталося. Ще більш «самотньою» виглядає та обставина, що й послідовні прихильники підходу О.М. Медушевської також цього не зробили протягом наступних років, віддавши перевагу наполегливій популяризації готового інтелектуального бренду когнітивної історії як такої.

Однак, на нашу думку, сучасне професійна історична спільнота не має морального права отак просто «забалакати» когнітивну специфіку якісно нової епохи. Колись таки варто виконати важливу роботу щодо переосмислення й радикального зміцнення реального когнітивного потенціалу історичної науки та, відповідно, її когнітивного впливу на процес витворення вільної особистості й нової демократичної спільноти. Й, можливо, нічого страшного немає в тому, що реалізацію такого складного міждисциплінарного проекту в царину теорії та методології історичної науки випадає розпочинати практично з самого початку. Таке «герменевтичне коло» піде на користь історичній думці.

Тим більше, що, як вже нами зазначалося, у Вступі до «Теорії і методології когнітивної історії» О.М. Медушевської декларуються цілком адекватні стартові постулати дослідження когнітивного виміру історіописання.

Відзначається, зокрема, що «філософія, наука і повсякденне знання, при всій різниці способів судження і дій, спрямовані на досягнення загальної мети – осягнення властивостей і параметрів світового універсуму, системних зв'язків навколишнього світу. Усі вони виходять із властивості світового універсуму, котрий передбачає наявність і функціонування в ньому людини, здатної мислити й пізнавати. ... людське мислення як особливий феномен, своєю чергою, виступає як наукова проблема, дослідження якої потребує взаємодії наук про природу, наук про життя і наук про людину». Далі констатується, що ці науки отримали назву «когнітивні» й у підсумку сформували спільний дослідницький простір когнітивістики. До розряду таких наук авторка цілком обґрунтовано зараховує когнітивну психологію, когнітивну лінгвістику, комп'ютерні науки, теорію інформації, інформаційні науки, галузь дослідження штучного інтелекту, низку нових підходів природничих наук. Як не менш слушно наголошується далі, «проблема людського мислення – центральна проблема філософії та емпіричних наук, насамперед наук про людину». Наголошуючи, що «когнітивістика, когнітивні науки окреслюють міждисциплінарний простір наук, котрі розглядають феномен людського мислення з різних сторін», авторка висловлює цікаві міркування про особливості пізнавального потенціалу різних наук цього циклу і про об'єктивні причини певної обмеженості їхньої експериментальної бази, а отже й обмеженості їхньої реальної репрезентативності. У підсумку таких міркувань авторка оголошує науку історію єдиною наукою, «об'єктом якої є в принципі весь рід людський, від його початку до сучасності, у його еволюційній і глобальній єдності». Історична наука, на переконання дослідниці, єдина є «адекватною людству». А історичний процес визначається при цьому як «місце і час реалізації людського мислення і поведінки як універсального явища». Тож, підсумовує далі дослідниця, «лише в разі залучення історичної науки когнітивістика зможе отримати адекватний своїй меті об'єкт». Як далі наголошується, «спільнота, що поділяє ідею гуманітарного знання як істинно суворого знання, опиняється перед необхідністю визначити свою позицію подвійним чином: з одного боку, як філософської проблеми людини, людської природи і з іншого боку – як проблеми меж і можливостей емпіричного знання про людину (тобто знання, що ґрунтується на безпосередньому спостереженні та експерименті). Точніше кажучи, знайти шляхи поєднання й логічно несуперечливого переходу від філософії до емпіричного знання й від нього – до філософського узагальнення, тобто вишукувати, розпізнавати в реальних об'єктах, доступних безпосередньому систематичному вивченню, ті ознаки і властивості, які вказують на глибинний механізм функціонування реальних процесів. Щодо історичної науки ця позиція усвідомлюється як філософська проблема про загальні (універсальні) константні параметри

людської діяльності й, відповідно, історичного процесу у його єдності й цілісності. Своєю чергою, питання про діяльність є питанням про феномен людського мислення, людського способу пізнання. (...) Відповідно, коли підходити до проблеми в такий спосіб, то в центрі уваги історичної науки опиняється людська діяльність як прояв способів людського мислення, дії і поведінки. Отже, вона опиняється у просторі когнітивних наук». Авторка цілком слушно далі наголошує, що «історія й досі не розкрила своїх можливостей діяльної участі в метадисциплінарних дослідницьких проєктах у просторі когнітивістики»²⁶.

Із таким висновком О.М. Медушевської важко не погодитися. Ба більше, у середовищі українських теоретиків і методологів історії ще у «буремні 90-ті» визрівало розуміння необхідності нового осмислення ролі когнітивних чинників у дослідженні історичних явищ і процесів. Як, зокрема, слушно наголошував Л.О. Зашкільняк у своїй цікавій узагальнюючій праці, присвяченій методологічним проблемам історіописання, на пострадянських теренах уже усвідомлювалася необхідність загальноісторичної теорії, котра би, «не маючи метафізичного змісту, давала синтетичне уявлення про історичний розвиток і зміни. Така теорія, в центрі якої стоїть Людина у всіх її життєвих проявах в часі і просторі, повинна синтезувати дані багатьох наук». За підсумками Всеукраїнської наукової конференції «Історична наука на порозі XXI століття: підсумки і перспективи» (Харків, листопад 1995 р.) учений із сумом констатував очевидний брак теоретичної історії в Україні. На його переконання, цей факт негативно впливав на розвиток історичної думки наприкінці XX ст., «змушуючи її, в кращому випадку, тупцювати на місці, наслідуючи зразки минулого, а в гіршому – творити нову міфологізовану етноісторію». Невипадково цей досвідчений методолог і викладач апелює до цікавого зарубіжного досвіду й пише про впливи «когнітивної соціології» на історичний світогляд Ю. Габермаса та приділяє предметну увагу проблематиці взаємодії історії й інформатики, ролі та методологічному потенціалу популярного концепту «інформаційного суспільства», перспективам використання нових інформаційних технологій, необхідності аналізу проблематики «штучного інтелекту». Ще тоді вчений акцентував увагу вітчизняної наукової спільноти на евристичних можливостях новонародженої науки «соціальної когнітології», прихильники якої вважають, що «дослідження інформаційних механізмів людської творчості змушує переглянути й переосмислити вихідні методологічні положення соціальної та історичної діяльності в цілому»²⁷. У цьому сенсі, можна констатувати, що на вітчизняних теренах основні епістемологічні виклики «когнітивного повороту» є вже давно артикульованими, й лише інерційність теоретичної думки стоїть на заваді назрілих теоретико-методологічних зрушень.

Нова духовна ситуація часу створює нестандартні виклики в царині історичної епістемології. Поінформованого гуманітарія інколи навіть починає тривожити дурне питання: «А чи, бува, не означає епоха ноосфери реінкарнації найгіршого історизму в умовах нового тотального контролю свідомості?»

Саме тому, на нашу думку, не завадить трохи картезіанського реалізму у ставленні до самого історичного мислення. Відчутно актуалізується потреба нового осмислення його емоційної та логічної складових. За нових умов радикально зростає роль «емоційного інтелекту». У цьому сенсі акцентуація дослідниками нової суспільної ролі емпатії є абсолютно до речною і своєчасною. Адже саме від цього феномена вже в найближчому майбутньому багато в чому залежатиме існування незалежної української спільноти громадян. Власне, непересічний вплив цього феномена на політичну історію є очевидним уже сьогодні.

Добре відомий теоретикам комплекс питань, пов'язаних із т.з. «логікою історії» та «чинником людських емоцій в історичному процесі» набуває якісно нового методологічного значення в умовах стрімкого поступу інформаційного суспільства. Саме питання про «людину в історії» та «історію в людині» стає дедалі умовнішим. Ці два виміри нині не просто взаємодіють як дві сполучені ємності, не просто перетікають один в одного, досягаючи тимчасової рівноваги, а вже фактично існують в одній посудині. Концентрація і співвідношення обох феноменів, обох «розчинів історичного часу» набуває вирішального значення. Сприйняття історичного часу людиною має залишатися свідомим і динамічним. Перевантажений людський мозок і людська совість повинні встигати переробляти набуту історичну інформацію, піддавати її критичному осмисленню й після такої перевірки правильно розподіляти її на «полицях» пам'яті, формуючи у такий спосіб свій власний зручний каталог персонального історичного досвіду.

Із психологічного погляду надзвичайно важливо зберегти прийнятні пропорції відрефлексованої історичної інформації. Адже якщо у клінічній психології існує поняття «філософської інтоксикації», то з не меншими підставами можна, мабуть, говорити і про «історичну інтоксикацію». Тим більше, що саме на основі масового сполучення цих двох типів «інтоксикації» і формується, на нашу думку, славнозвісний «історизм» як гріховна пропаганда диктатури долі, свята віра в погано відрефлексовані закони історичного поступу й черговий заклик до бездумної фаталістичної жертвності. Йдеться про «історичистську диктатуру», котра підступно підмінює собою здоровий «історизм», а саме: форму зваженого осмислення історичного досвіду як передумову раціональної поведінки. Така підміна зазвичай і призводить до чергових етапів безглуздох, часом смертельно небезпечних історичних експериментів збитих з пантелику індивідів і мас.

Характерно, що демократична відкритість історичної інформації та незвична свобода інтерпретацій породила величезну масу політично ангажованих «істориків-фрілансерів» практично в усіх сферах суспільного життя. Чимало є прикладів, коли навіть вузькі фахівці з якихось конкретних питань державного управління або цілком конкретного напрямку забезпечення життєдіяльності соціуму замість того, аби представити і професійно реалізувати чітку та зрозумілу стратегію в конкретній галузі, раптово перетворюються на джерело животрепетних коментарів із найрізноманітніших питань контроверсійної історичної минувшини. Багато століть тому Лукіан із Самосати у відомій розвідці «Як потрібно писати історію» описав схожу ситуацію: «... з того часу, як розпочалися теперішні події, війна з варварами, поразка у Вірменії та постійні перемоги, немає людини, яка б не писала історії, – ба більше, усі в нас стали Фулідідами, Геродотами і Ксенофонтами, тож, мабуть, вірно було сказано, що «війна – мати всього», коли вона одним рухом породила стільки істориків. (...) Щоправда, більшість вважає, що не потрібно ніяких настанов у цій справі, так само як не потрібно вміння для того, щоби ходити, дивитися або їсти, і вважає, що писати історію – справа зовсім легка, проста й доступна будь-кому, хто тільки спроможний викласти усе, що прийде йому в голову»²⁸.

Нещасну Клію досить часто змушують заповнювати актуальні інформаційні дірки в головах заклопотаних громадян, які когнітивно не встигають за швидкими змінами правил гри в царині економіки, права, науки й технологій, культурно-мистецької комунікації, багатоаспектних міжнародних відносин тощо. У своїх знаменитих «Міркуваннях про метод» іронічний раціоналіст Рене Декарт цілком слушно акцентував увагу на тій обставині, що «принадність вигадок оживлює розум; що пам'ятні історичні діяння його вивищують, і що знайомство з ними в розумних межах розвиває здатність судження». Словосполучення «в розумних межах» нам видається, у цьому разі, вельми симптоматичним. На переконання фундатора картезіанства, «читання гарних книг і є ніби бесідою з їхніми авторами – найдостойнішими людьми минулих століть, і при цьому бесідою змістовною», а «вести бесіду з письменниками інших століть – те саме, що й подорожувати» задля корисного знайомства зі звичаями інших народів. Однак, водночас, філософ попереджає, що «коли витратити забагато часу на подорожі, можна в кінцевому підсумку стати чужим своїй країні, а той, хто занадто цікавиться справами минулих століть, зазвичай сам стає невігласом у тому, що відбувається у його час». На думку філософа, варто зважати на те, що навіть у найдостовірніших історичних описах автори, аби привернути увагу читачів, «майже завжди замовчують принизливе та менш гідне слави, й унаслідок цього решта постає не такою, як була насправді. Тому ті, хто співвідносить свою моральність із такими зразками, може легко вдатися до навіженості лицарів наших романів і замишляти справи, що перевищують їхні сили».

Як чесно зізнавався Декарт, найбільшою користю, котру він отримав у період ознайомлення з досвідом інших народів, було те, що він навчився «не дуже довіряти тому, що було йому передано лише з допомогою прикладу та звичаю». Витративши певний час на вивчення книги світу і спробувавши здобути певний запас досвіду, одного дня він ухвалив рішення «вивчити самого себе й використати усі сили розуму, аби обрати шляхи, якими йому потрібно рухатися далі»²⁹. Саме таке рішення й дозволило Декарту вибудувати класичну модель філософії раціоналізму як універсального методу пізнання. У рамках цієї моделі розум має критично оцінювати дослідні дані й виводити з них приховані істинні закони, що формуються математичною мовою. Хоча іншою складовою картезіанського підходу виявився механіцизм тлумачення світу як сукупності елементарних часток. Третім ключовим моментом системи став, як відомо, скептицизм у вигляді критики попередньої схоластичної традиції.

Нам видається, що сучасні спроби ноосферної концептуалізації цивілізаційного поступу є намаганням скористатися інтелектуальними здобутками раціоналізму у справі осмислення глобальних процесів та їхнього впливу на формування нової національної спільноти в межах нової української державності. У цьому сенсі доопрацювання, «домислення» концепції когнітивної історії є своєчасним кроком у напрямку збільшення корисності історії для життя. Звісно що майбутній новий варіант когнітивної історії має продемонструвати більше розуміння безглуздості механістичної перемоги розуму над серцем, безперспективність інтерпретацій людського мислення у відриві від людських емоцій і почуттів, які насправді в кінцевому підсумку і визначають рух історії у кожній окремий момент історичного часу. Адже будь-який схоластично досконалий аналіз людського мислення за межами аксіологічного простору людського буття ніколи не дозволить сформулювати адекватний масив історичного досвіду. У цьому сенсі українська концепція гуманістичного антропоцентризму, як самобутня філософська інтерпретація класичної ідеї прав людини, ще далеко не вичерпала свій теоретико-методологічний потенціал у царині сучасного історіописання.

Наостанок, повертаючись до особливого значення мирного співіснування народів у ноосферному концепті В.І. Вернадського, варто згадати класичний трактат І. Канта «До вічного миру». Відштовхуючись від назви свого твору, філософ іронічно запитує, а до кого ж, власне, звернений «цей сатиричний напис на вивісці одного голландського трактирника поряд із зображенням на цій вивісці кладовищем? Чи то взагалі до людей, чи зокрема, до голів, які ніколи не можуть пересититися війною, чи може тільки до філософів, яким сниться цей солодкий сон?»³⁰ На думку Канта, питання так і залишається відкритим. Водночас, на глибоке переконання В.І. Вернадського, питання миру між народами було й завжди буде ключовим для продуктивної реалізації ноосферного проекту невгамовного людства.

Приклад Канта є переконливим свідченням невмирущості людського духовного досвіду, вкрай важливого на етапі ноосферизації історичного поступу людства. Гуманізація ноосфери потребує консолідації представників гуманітарних і природничих дисциплін, свавільно розкиданих історією у мерехтливому часо-просторі. Розумні люди – це головний скарб будь-якої цивілізації і головна надія прийняттого ноосферного майбутнього. Адже гострота логічного мислення і здатність до повноцінного розуміння – це і рідкісний дар природи, і наслідок наполегливого суспільного виховання та самовиховання. Тож, і не варто занадто соромитися, а тим більше особливо жахатися уявної зради свого звичного наукового цеху або ж свого традиційного інструментарію в разі обґрунтованої потреби застосування міждисциплінарних підходів. Не личить уникати використання кращих думок золотоголовіх і чесних представників інших наук. Зрештою, істина одна, і вона є спільною метою. Історики усе більше усвідомлюють, що звичний поділ на науки про природу й науки про культуру нині стрімко втрачає сенс, а в окремих випадках навіть прямо шкодить розумінню реалій вельми тимчасового перебування людини у світі. Між біосферою та ноосферою немає нездоланної прірви. Тим більше за часів, коли нова інформаційна доба радикально полегшила доступ до загальнолюдської інтелектуальної скарбниці, відкрила нові горизонти у справі досягнення недосяжної раніше свободи синтезу й аналізу проблем буття та часу. Головне завдання нинішнього етапу – виробити спільні правила продуктивної комунікаційної взаємодії і одночасно сформувані ефективну модель адекватного розвитку когнітивного потенціалу окремої особистості. На етапі становлення ноосферної цивілізації це стає ключовим моментом практичного втілення універсальної ідеї прав людини. Це є свідченням чесного ставлення до нащадків.

Торкаючись питання сучасної потреби нового глобального етосу, варто згадати про повчальний приклад кантіанства, доля якого на початку ХХ ст. виявилася не дуже щасливою. Рішучий наступ матеріалістів давався взнаки. Особливо в періоди революційних потрясінь та військових конфліктів. При цьому цікаво, що найзавзятіші матеріалісти зробили так багато для утвердження схематизованого ідеалізму у свідомості широких трудящих мас, скільки не вдалося зробити усім попереднім ідеалістам, разом узятим. Одним із тих мислителів, які розгледіли історично небезпеку подібної духовної ситуації часу, був Густав Шпет. Як він зізнався у вступі своєї оригінальної праці «Історія як проблема логіки», «ми вступали до університету зачаровані радикалізмом і простотою того розв'язанні історичної проблеми, яке обіцяв привабливий тоді історичний матеріалізм. (...) Більш поглиблене вивчення історії, ознайомлення з джерелами історичної науки та методами обробки історичного матеріалу розбивало багато схем, але найголовніше – наочно виявляло ту бідність та обмеженість, котрі вносилися в науку їх удаваною «простотою».³¹

Як нам видається, на порозі ноосферної цивілізації дослідники, котрі серйозно захопилися пошуками логіки історії та відповідної логіки самої історичної науки, опинилися у дещо схожій пізнавальній ситуації. Очевидною є гостра потреба в такій суміші матеріалізму та ідеалізму, котра дозволяла б, стоячи обома ногами на усе більш грішний землі, підніматися, водночас, до нових висот узагальнення незвичних абстракцій сучасної інформаційної сфери, прискореними темпами засвоювати якісно нову і значно більш динамічну модель семіотики історії.

Ноосферний виклик радикально актуалізує класичну кантіанську проблематику оптимального співвідношення чистого і практичного розуму, загострює і без того гостре питання якості критичного мислення та суспільних можливостей його використання для своєчасної корекції історичного розвитку не завжди обачного людства. Приміром, згадуваний нами Г. Шпет вважав, що дійсність усе ж таки не варто зводити до сурогату у «предметі». Філософ не визнавав постулату, згідно з яким «істинне пізнання рухається цілковито у сфері «утворення понять», всередині кола суджень, не лише відокремленого точними кордонами від дійсності, а ще й такого, що усе більше від неї віддаляється в міру наближення до істини»³². Нам видається, що «ноосферна цивілізація» як перспективний концепт потребує швидкого й переконливого аналізу сучасної та майбутньої ролі теоретичного розуму, саме завдяки якому людина й опинилася в центрі природи. І попередній досвід осмислення кожної історично нової пізнавальної ситуації безперечно буде в нагоді, враховуючи високий рівень логічної культури та наукового й філософського рівня багатьох цікавих напрацювань. Від якості вирішення цього складного завдання ревізії інтелектуального й морально-етичного спадку залежатиме, у підсумку, нова роль людського розуму в новому, ноосферному просторі майбутнього, конкурентоспроможність індивідуального й колективного людського мислення в умовах усе ширшого використання можливостей штучного інтелекту. Від цього залежатиме реальний «людський зміст» ноосферної цивілізації, ступінь її реальної людяності як головної гарантії людської свободи.

Сучасна криза біосфери потребує радикально нових підходів до регулювання суперечливих ноосферних впливів. Акцентована Г. Шпетом думка Ш.-Л. Монтеск'є про «багато речей, які правлять людьми: клімат, релігія, закони, максими уряду, приклади минулого, устої, звичаї: звідкіля утворюється загальний дух (*un esprit général*), як результируюча» набуває сьогодні якісно нового змісту, оскільки відчутно змінюється конфігурація факторів впливу. Якщо за часів Монтеск'є і навіть за часів самого Шпета ще можна було з певною умовністю стверджувати, що «природа та клімат майже одні панують у дикунів», то на сьогодні ми маємо ситуацію, коли зазначені чинники усе частіше визначають долю начебто вже давно цивілізованих

народів. Народів, які у процесі невпинного задоволення своїх зростаючих матеріальних потреб поводяться з природою та собі подібними значно гірше за дикунів.

У цьому сенсі на окрему увагу безперечно заслуговують міркування Г. Шпета щодо філософсько-історичних поглядів Й.-Г. Гердера. Гердерівська інтенція до поєднання історії природи та історії людини за нинішніх умов непростих взаємовідносин біосфери та ноосфери виглядає значно прагматичнішою, ніж вишукані дильтеївські проекти побудови історичного світу на засадах повної суверенності. Хоча суто з теоретичного погляду концепт В. Дильтея зберігає свій пізнавальний потенціал і в умовах становлення ноосферної цивілізації. Адже схоже, що історичний світ – це така цікава штука, яку людський розум має змогу змінювати на свій розсуд коли завгодно і як завгодно. У періоди чергового розгулу «волі та уявлення» вкотре переконуєшся, що ноосферизм релігійного філософа П. Тейяра де Шардена виник далеко не на порожньому місці, а з глибокої релігійної традиції тверезого гносеологічного скептицизму. Адже якщо вірити Книзі Буття, досконала ноосфера Божественного Розуму існувала задовго до створення природи й людини. І потім не було меж могутності Думки у справі зміни пропорцій та характеристик свіжовитвореного буттєвого простору... У своїй класичній праці Шарден говорить про недооцінку людини і її планетарної ролі: «Попри незначний масштаб анатомічного стрибка, із гомінізацією розпочинається нова ера. Земля «змінює шкіру». Ба більше, вона отримує душу. (...) Історична сходина рефлексії має важливіше значення, ніж будь-який зоологічний розрив...»³³.

Актуальна демографічна ситуація в Україні свідчить про вельми небезпечну «дегомінізацію» мальовничих просторів нашої Батьківщини. Тож у який спосіб ми, зрештою, впишемося у «ноосферний сектор Європи» після остаточної і безповоротної євроінтеграції, якщо ми до того «телепортуємо» за межі держави усіх здатних до рефлексії? Або ж якщо задля сумнівної політичної гармонії раптом розпочнемо вкривати мокрим рядом вільну людську думку? Чи не будемо ми у пудсумку приречені тихо конати в ганебній «ноосферній дірці»? Деінтелектуалізація етногенезу в умовах сучасної карколомної еволюції непередбачуваного світового Логосу – це концептуально глухий кут будь-якого націотворення.

Найщиріші патріоти мають розуміти, що ноосферна перспектива очікує на окремі національні спільноти так само, як і на все людство. Ці спільноти лише частини цілого, хай для конкретних людей і наймиліші. Як би патріоти не повставали проти ідеї пошуку глобальної гармонії, перебуваючи під впливом ілюзії цілковитої незалежності від глобальних процесів та природних явищ, невтішна еволюція біосфери триває. Час зрозуміти, що усвідомлення вже існуючої глибокої ноосферної кризи (констатованої, зокрема,

авторитетними міжнародними експертами), небезпеки послідовної руйнації біосфери силою «ніби-то вільної думки», спрямованої на необмежене споживання дарів природи, – таке усвідомлення і є, у кінцевому підсумку, проявом справжнього, а не декларативного патріотизму. У цьому сенсі справжнім патріотам варто було би значно уважніше ставитися до усе помітніших стигматів національної когнітивної катастрофи. Хоча би, приміром, до ганебних результатів ЗНО з математики юних представників молоді європейської нації, відчутної деградації шкільної математичної освіти та й загалом до незадовільного стану засвоєння молодим поколінням логічного спадку природничих дисциплін. Не за горами часи, коли мізки вільної людини почнуть вважатися перепоною для розширення виробництва та освоєння територій. Чи усі люди виявляться конкурентоспроможними у порівнянні з андроїдами? І чи не з'явиться десь новий Урфін Джус, якому вже не потрібно буде стругати дерев'яних солдатів для задоволення своєї жаги до світового панування? Чи не стане ноосферна цивілізація – за існуючого стану суспільної моралі, етики і права – увертурою до славнозвісного «кінця історії» (а значить, і кінця істориків)?

Ноосферна доба вимагає поглиблення як власне ноосферного, так і вже добре знайомого цивілізаційного дискурсу в царині теорії історії. Когнітивний потенціал історичної науки своєю чергою потребує суттєвого зміцнення. Історична наука має можливості для активної стимуляції людського розвитку, але для цього потрібно розвивати власний когнітивний потенціал. Якщо вірити Роберту Солсо, «навіть в епоху, коли інформаційні можливості комп'ютерів просто вражають, здатність людського мозку зберігати детальну інформацію протягом тривалого часу (і у настільки невеликому об'ємі) залишається неперевершеною»³⁴. Однак, чи буде ситуація такою завжди? І чи навчиться людина по-справжньому використовувати свої інтелектуальні ресурси? І що може запропонувати незвичному майбутньому наука, яка займається минулим? Певний досвід поглибленого тлумачення людини в минулому й минулого в людині вже накопичений. Достатньо згадати автора вельми популярної свого часу «Історії Англії», який для «розминки» написав два непересічних трактати яскраво вираженого когнітивного спрямування – «Трактат про людську природу» і «Трактат про людське розуміння».

¹ Джемс У. Научные основы психологии. Мн.: Харвест, 2003. С. 165.

² Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ, Науково-виробниче підприємство «Вид-во “Наукова думка” НАН України», 2020. С. 203.

³ Там само. С. 253.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Переписка В.И. Вернадского с Б.Л. Личковым. Москва: Наука, 1976. С. 182; Див. Вернадский В.И. Очерки и речи: в 2-х вып. Петроград: Науч. хим.-техн. изд-во, 1922. Вып. 1. 123 с.; Вып. 2. 158 с. Цит. за: Воробйова Л.В. Володимир Вернадський і фізична економія: монографія. Київ : КНЕУ, 2019. С. 37.

⁷ Див. Сова А. Вчення В.І. Вернадського про біосферу та перехід, становлення її в ноосферу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. 2013. Вип. 3. С.49-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_geol_2013_3_14

⁸ Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Згадана праця. С. 233–247.

⁹ Там само. С. 246.

¹⁰ Там само. С. 50-51.

¹¹ Там само. С. 234.

¹² Там само. С. 234-235.

¹³ Там само. С. 235.

¹⁴ Див.: Поланьї К. Великая тра нсформация. СПб.:Алетейя, 2002. 320 с.

¹⁵ Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Пер. с фр. Н.А. Шматко. Москва: ИЭС; СПб.: АЛЕТЕЙЯ, 1998. С. 32. URL: <http://www.philosophy.ru/library/lyotard/postmoderne.html>

¹⁶ Там само. С. 38.

¹⁷ Там само. С. 112–113.

¹⁸ Там само. С. 114.

¹⁹ Там само. С. 51–53.

²⁰ Медушевская О.М. Теория и методология когнитивной истории. Москва: Директ-Медиа, 2015. 434 с.

²¹ Румянцева М.Ф. Концепция когнитивной истории Ольги Михайловны Медушевской. Приглашение к дискуссии. *Материалы круглого стола «Концепция когнитивной истории: интеллектуальные источники, место в структуре современного гуманитарного знания, перспективы развития», посвященный 90-летию со дня рождения профессора Ольги Михайловны Медушевской (1922–2007). 13 октября 2012 г.* Москва: РГГУ. С. 6–15.

²² Див.: Юдин К.А. Когнитивная история и применение информационно-когнитивного подхода к истории сталинизма в новейшей историографии. URL: <https://www.academia.edu/29058298/>; Медушевская О.М. Згадана праця. С. 163.

²³ Медушевская О.М. Згадана праця. С. 345–358.

²⁴ Медушевский А.Н. Теория когнитивной истории и формирование научной картины мира. *Диалог со временем*. 2013. Вып. 44. С. 23.

²⁵ Космина В.Г. Методологія історії: Етапи становлення та невирішені проблеми. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXII. С. 59.

²⁶ Медушевская О.М. Згадана праця. С. 7–9.

²⁷ Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. С. 192–196, 208–209.

²⁸ Лукиан из Самосаты. Как следует писать историю. Сочинения. Т. 2. Москва: Алетея, 2001 г. URL: http://Annales.info/ant_lit/lukian/history.htm

²⁹ Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/dekart/rass_met.php

³⁰ Кант И. К вечному миру. Электронная библиотека «Гражданское общество». URL: <http://www.civisbook.ru/>

³¹ Шпет Г.Г. История как проблема логики. Критические и методологические исследования. Часть первая. Материалы. М.; СПб.: Лань, 2014. 485 с. URL: <https://ua1lib.org/book/2896852/9efe49>

³² Там само.

³³ Шарден, Пьер Тейяр де. Феномен человека. Перевод и прим. Н.А. Садовского. Москва: "Прогресс", 1965. С. 74. URL: <http://bdn-steiner.ru>

³⁴ Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. СПб.: Питер, 2006. С.190. URL: <http://yanko.lib.ru>

REFERENCES

1. Charden, P.T. de. (1965). Fenomen Cheloveka. Moskva: Progress. Retrieved from <http://bdn-steiner.ru> [in Russian].

2. Descartes, R. *Rassuzhdenie o metode, chtoby verno napravlyat svoj razum i otyskivat istinu v naukah*. Retrieved from https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/dekart/rass_met.php

3. James, W. (2003). *Nauchnye osnovy psihologii*. Minsk: Harvest [in Russian].

4. Kant, I. *K vechnomu miru. Elektronnaya biblioteka Grazhdanskoe obshestvo*. Retrieved from <http://www.civisbook.ru/> [in Russian].

5. Kosmina, V.G. (2012). Metodologiya istoriyi: Etapi stanovlennya ta nevirisheni problemi. *Naukovi praci istorichnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universitetu*, 22 [in Ukrainian].

6. Lyotard, J.-F. (1998). *Sostoyanie postmoderna*. Moskva. Retrieved from <http://www.philosophy.ru/library/lyotard/postmoderne.html> [in Russian].

7. Lukian iz Samosaty. (2001). *Kak sleduet pisat istoriyu. Lukian. Sochineniya*. (Vol.2). Moskva: Aletejya. Retrieved from: http://Annales.info/ant_lit/lukian/history.htm [in Russian].

8. Medushevskaya, O.M. (2015). *Teoriya i metodologiya kognitivnoj istorii*. Moskva: Direkt-Media [in Russian].

9. Medushevskij, A.N. (2013). Teoriya kognitivnoĭ istorii i formirovanie nauchnoĭ kartiny mira. *Dialog so vremenem*, 44 [in Russian].

10. *Perepiska V.I. Vernadskogo s B.L. Lichkovym*. (1976). Moskva: Nauka [in Russian].

11. Polanyi, K. (2002). *Velikaya transformaciya*. Sankt-Peterburg: Aletejya [in Russian].

12. Py`roz'kov, S.I., & Hamitov, N.V. (2020). *Cy`vilizacijna sub'ye'ktnist` Ukrayiny` : vidpotencij do novogo svitoglyadu i butya lyudy`ny`*. Ky`yiv [in Ukrainian].

13. Rumyanceva, M.F. (2012). *Koncepciya kognitivnoj istorii Olgi Mihajlovny Medushevskoj. Priglasenie k diskussii. Materialy kruglogo stola Koncepciya kognitivnoj istorii*:

intellektualnye istochniki, mesto v strukture sovremennogo gumanitarnogo znaniya, perspektivy razvitiya, posvyashennyj 90-letiyu so dnya rozhdeniya professora Olgi Mihajlovny Medushevskoj. Moskva: RGGU [in Russian].

14. Shpet, G.G. (2014). *Istoriya kak problema logiki. Kriticheskie i metodologicheskie issledovaniya.* Moskva: Lan. Retrieved from <https://ua1lib.org/book/2896852/9efe49> [in Russian].

15. Solso, R. (2006). *Kognitivnaya psihologiya.* Sankt-Peterburg: Piter, 2006. Retrieved from <http://yanko.lib.ru> [in Russian].

16. Sova, A. (2013). Vchennya V.I. Vernads' kogo pro biosferu ta perehid, stanovlennya yiyi v noosferu. *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Geologiya*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_geol_2013_3_14 [in Ukrainian].

17. Vernadskij, V.I. (1922). *Ocherki i rechi.* (Vol.1-2). Petrograd [in Russian].

18. Vorobjova, L.V. (2019). *Volody`my`r Vernads`ky`j i fizy`chna ekonomiya: monografiya.* Ky`yiv: KNEU [in Ukrainian].

19. Yudin, K.A. *Kognitivnaya istoriya i primenenie informacionno-kognitivnogo podhoda k istorii stalinizma v novejshej istoriografii.* Retrieved from <https://www.academia.edu/29058298/> [in Russian].

20. Zashkil`nyak, L.O. (1999). *Metodologiya istoriyi vid davny`ny` do suchasnosti.* L`viv [in Ukrainian].